

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ԱՎԱԳՅԱՆ ԱՆԻ ՄՈՎՍԵՍԻ

**ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ԵՎ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՀԱՐԱՐԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՆՁԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ՓՈՒԼԵՐՈՒՄ**

**ԺԹ. 00.01 - «Հոգեբանության տեսություն և պատմություն»
մասնագիտությամբ
հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ-2013

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Սուսաննա Միհրանի Փիլոսյան

Պաշտոնական ղնդդիմախոսներ՝ հոգեբանական գիտությունների դոկտոր,
դոցենտ Սամվել Սուրենի Խուրոյան
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Սյուզի Ֆելիքսի Սարգսյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2013թ.-ի դեկտեմբերի 20-ին, ժամը 12:00-ին Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի փիլիսոփայության և հոգեբանության թիվ 064 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցեն՝ 0010, ք. Երևան, Տիգրան Մեծի 17:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ևս. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2013թ.-ի նոյեմբերի 19-ին:

Փիլիսոփայության և հոգեբանության
064 մասնագիտական խորհրդի գիտական
քարտուղար, հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու, դոցենտ՝

Կ. Ե. Վարդանյան

Ատենախոսության ընդհանուր բնութագիրը

Հիմնախնդրի արդիականությունը: Փոխակերպվող հասարակության պայմաններում գտնվող երկրներին, ինչպիսին այսօր Հայաստանի Հանրապետությունն է, հատուկ են կյանքի տարբեր ոլորտներում տեղի ունեցող սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունները: Անձնավորությունն անընդհատ ստիպված է ադապտացվել կատարվող փոփոխություններին և նրա ինտելեկտի և անձնային հատկությունների դրսևորումներին որակապես նոր պահանջներ են առաջադրվում: Սոցիալական միջավայրին հարմարման և անձի ինքնադրսևորման ու ինքնաիրացման տեսանկյունից հատկապես կարևորվում է ինչպես անձի ինտելեկտուալ և անձնային հատկությունների, այնպես էլ դրանց համահարաբերակցման ուսումնասիրման հիմնախնդիրը:

Մարդկային ինտելեկտի հիմնահարցը նոր չէ, այն վաղուց ի վեր արժանացել է հոգեբանների, մանկավարժների և մի շարք այլ բնագավառների մասնագետների ուշադրությանը: Ենթադրվել է, որ ինտելեկտն ու ընդունակությունները պայմանավորում են գիտելիքների ձեռքբերման գործընթացն ու աշխատանքի արդյունավետությունը, քանի որ նպաստում են նպատակամետ վարքի, ռացիոնալ մտածողության, շրջապատող աշխարհի հետ արդյունավետ համագործակցության և մի շարք այլ կարևորագույն խնդիրների իրականացմանը: Ինտելեկտի ուսումնասիրությունը կարևորվում է սոցիալական նոր պայմաններին մարդու ադապտացիայի գործում ունեցած նրա բացառիկ նշանակությամբ, քանի որ այն դիտվում է որպես մարդու կենսագործունեության նոր պայմաններին հարմարվելու որոշակի ընդունակություն:

Թեև ինտելեկտի հոգեբանությունը հոգեբանական գիտության մեջ բավականին կայացած ոլորտ է, այնուամենայնիվ, ինտելեկտը սոցիալական ադապտացիայի հետ կապող կոնկրետ մեխանիզմների առումով դեռևս բավարար չափով ուսումնասիրված չէ: Հենց այս տեսանկյունով է դիտարկվում ինտելեկտի և անձնային տարբեր հատկությունների համահարաբերակցման խնդիրը:

Հիմնախնդրի վերաբերյալ առկա մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ են քննարկվում ինտելեկտի, ընդունակությունների զարգացման մակարդակի և անձնավորության գծերի փոխադարձ կապի բացահայտմանն ուղղված հետազոտությունները, որոնք վերաբերվում են ոչ միայն ինտելեկտի և անձնային հատկությունների փոխկապակցվածությանը, այլև ինտելեկտի և անձի հոգեկան այլ ոլորտների, ինչպես նաև ինտելեկտի և սոցիալ-տնտեսական ու հասարակական բնույթի երևույթների փոխպայմանավորվածությանը:

Այնուամենայնիվ, գործոնային տեսության շրջանակներում ինտելեկտի և անձնավորության գծերի փոխկապակցվածության խնդրին վերջնական լուծում չի տրվել: Գ.Մայերսը նշում է, որ հոգեբանների ուսումնասիրություններում անձնավորության գծերի և ինտելեկտի կապը քիչ է ուսումնասիրված, եղած արդյունքներն էլ խիստ հակասական են:

Կարելի է փաստել, որ ինտելեկտն ու անձնավորության գծերը միմյանցից անկախ գործոններ չեն, սակայն փորձարարական տվյալների հիման վրա դեռևս հնարավոր չէ որոշակիորեն ասել, թե հատկապես ինչպես է արտահայտված դրանց փոխկապակցվածությունը: Անձնավորության ինտելեկտի և անձնային առանձնա-

հատկությունների փոխալսման ավորվածության հիմնահարցն ընդգրկում է դեռևս չլուծված բազմաթիվ հոգեբանական հարցեր: Դեռևս բավարար լուծում չեն ստացել ինտելեկտի, անձնավորության ապրումակցման, կամային որակների, ընդհանուր ակտիվության, ագրեսիվության, անձի բնավորության շեշտվածության և հոգեբանական մի շարք այլ հատկությունների փոխալսման ավորվածությունը պարզաբանող հարցերը: Այդ անհրաժեշտությունն էլ հիմք է ծառայել մեր ուսումնասիրության թեմայի ընտրության համար:

Ֆետազոտության նպատակը: Բացահայտել ինտելեկտի և անձնային հատկությունների համահարաբերակցության առանձնահատկություններն անձի զարգացման տարբեր փուլերում:

Ֆետազոտության հիմքում ընկած է այն **հիմնական վարկածը**, ըստ որի՝ ինտելեկտը, որպես հոգեբանական ֆունկցիոնալ մետահամակարգ ազդում է անձնային որոշակի հատկությունների՝ ապրումակցման, կամքի ուժի, ագրեսիվության, անձնային և իրավիճակային տագնապայնության դրսևորման վրա: Անձնային հատկությունների և ինտելեկտի համահարաբերակցությունը անձի զարգացման յուրաքանչյուր փուլում ունի դրսևորման որոշակի առանձնահատկություններ: Որոշ հատկություններ առավել սերտ կապի մեջ են ընդհանուր ինտելեկտի հետ, ուրիշները՝ վերբալ:

Չիմնական նպատակի իրականացման համար առաջադրվել են հետևյալ **խնդիրները**.

1. Վերլուծել հոգեբանական գրականության մեջ առկա ինտելեկտի և անձնային հատկությունների վերաբերյալ հոգեբանական տեսություններն ու հիմնական մոտեցումները:
2. Ուսումնասիրել ապրումակցման, կամքի ուժի, բնավորության շեշտվածության, անձնավորության ուղղվածության և ինտելեկտի համահարաբերակցությունը:
3. Բացահայտել ագրեսիվության, անձնային և ռեակտիվ տագնապայնության, ռիզիկոյության, ճնշվածության, նյարդահոգեբանական անկայունության կարգավորման գործոնները:
4. Բացահայտել ինտելեկտի ընդհանուր և վերբալ տեսակների գործառույթը անձնային հատկությունների դրսևորման գործում:
5. Ուսումնասիրել անձնավորության ինտելեկտի և անձնային տարբեր հատկությունների միջև առկա համահարաբերակցման առանձնահատկություններն անձի զարգացման տարբեր փուլերում:
6. Բացահայտել անձնային հատկությունների դրսևորման՝ անձի զարգացման երեք փուլերի համար ընդհանուր օրինաչափությունները:

Ֆետազոտության օբյեկտը ինտելեկտի և անձնային հատկությունների փոխալսման ավորվածության դրսևորման գործընթացներն են:

Ֆետազոտության առարկան Անձնային և ինտելեկտուալ հատկությունների համահարաբերակցությունն է՝ անձի զարգացման տարբեր փուլերում:

Ֆետազոտության ընտրակազմը Ֆետազոտությունն անցկացվել է անձի զարգացման երեք հաջորդական խմբերում՝ 13-15 տարեկան, 17-19 տարեկան և 25 - 30 տարեկան: Ֆետազոտությանը մասնակցել են 211 հետազոտվողներ:

13-15 տարեկանների խմբում ընդգրկված են եղել Երևանի թիվ 105 միջնակարգ դպրոցի 49 աշակերտներ, 17 - 19 տարեկանների խմբում հետազոտությանը մասնակցել են Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի I և II կուրսերի 112 ուսանողներ, 25 – 30 տարեկանների խմբում՝ 50 հետազոտվող:

Հետազոտության համար **տեսամեթոդական հիմք են ծառայել** Ռ. Ֆ. Լոնովի, Վ.Դ. Շարդիկովի, Վ.Վ. Դրուժինի համակարգային մոտեցումը, Պ. Կ. Անոխինի՝ ֆունկցիոնալ համակարգերի տեսությունը, անձի ձևավորման և զարգացման՝ Բ. Գ. Անանևի տեսությունը, ինտելեկտի ընդհանուր և մասնակի գործոնների՝ Զ. Սպիրմենի տեսությունը:

Հետազոտության մեթոդները և դրանց ընտրության հիմնավորումը.

Օգտագործված մեթոդների և մեթոդիկաների ընտրությունը պայմանավորվել է ընտրված մեթոդլոգիական հիմքերով և ուսումնասիրության առարկայով: Մեթոդներն ու մեթոդիկաներն ընտրելիս հաշվի են առնվել հետևյալ չափանիշները. մեթոդների համարժեքությունը (վալիդությունը) մեր ուսումնասիրության խնդիրներին, համապատասխանությունը հետազոտության տրամաբանական կառուցվածքին, միասնականությունը՝ մեթոդլոգիական նույն համակարգում ընտրված մյուս մեթոդների հետ: Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են դիտման, հոգեբանական զրույցի, անկախ բնութագրերի ընդհանրացման մեթոդները և հետևյալ ստանդարտացված մեթոդիկաները.

1. Զ. Ռավենի «Աստիճանաբար բարդացող աղյուսակներ» մեթոդիկան՝ ինտելեկտի հետազոտման նպատակով,
2. «Զ. Դ. Սպիրբերգի և Յու. Լ. Խանինի Իրավիճակային և անձնային տազնապայմանության մակարդակի գնահատման սանդղակ»-ը,
3. «Ազրեսիվության և ռիզիդության ինքնագնահատման սանդղակը»՝ ըստ Օ. Պ. Ելիսեևի,
4. «Ապրումակցման ընդունակությունների ինքնագնահատում» մեթոդիկան՝ ըստ Օ. Պ. Ելիսեևի,
5. «Ընկճվածության ինքնագնահատման մեթոդիկան» ըստ Օ. Պ. Ելիսեևի,
6. «Հոգեվիճակի ինքնագնահատման մեթոդիկայի» ընդհանուր ակտիվության սանդղակը ըստ Օ. Պ. Ելիսեևի,
7. «Անձի բնավորության շեշտվածությունը և նյարդա-հոգեբանական անկայունությունը» փստորոշող մեթոդիկան՝ ըստ Ա. Կարելինի,
8. «Կամքի ուժի թեստ» մեթոդիկան, ըստ Ռ. Ս. Նեմովի,
9. Ռ. Բ. Քեթթելի «16 գործոնային անձնային հարցարանի C ձևը»:

Գիտահետազոտական արդյունքների մշակման ընթացքը.

Ստացված տվյալները ենթարկվել են համահարաբերակցային վերլուծության: Նախքան համահարաբերակցության գործակցի հաշվարկումը կատարվել են առաջնային մաթեմատիկական հաշվարկներ: Հենվելով տվյալների թույլատրելի տատանման հաշվումների արդյունքների վրա՝ շարքերը գտվել են, ինչից հետո դրանք ենթարկվել են համահարաբերակցային վերլուծության: Տվյալների ազատության աստիճանը և թույլատրելի սխալի հավանականությունը որոշվել է սխալի հավանականության P չափորոշիչի աղյուսակի միջոցով:

Յետագոտության գիտական նորույթը: Կատարվել է անձի զարգացման տարբեր փուլերում ինտելեկտի և անձնային հատկությունների համակարգային տեսափորձարարական ուսումնասիրություն, բացահայտվել է անձի զարգացման տարբեր փուլերում ինտելեկտի գործառույթը անձնային հատկությունների դրսևորվածության գործում: Անձի զարգացման տարբեր փուլերում դիտարկվել են համահարաբերակցական կապերը, որոնք հիմք են ծառայել ինտելեկտի և անձնային հատկությունների փոխապայմանավորվածության օրինաչափությունների, հակադրությունների ու զարգացման դինամիկայի բացահայտման համար:

Յետագոտության տեսական նշանակությունը. Համակարգային ուսումնասիրության արդյունքները կարող են ընդլայնել ինտելեկտի և անձնային հատկությունների փոխազդեցության մասին հոգեբանական գիտելիքների շրջանակը և նպաստել անձի զարգացման հիմնախնդրի շրջանակներում անձնային հատկությունների և այլ հոգեբանական կառույցների փոխապայմանավորվածության տեսանկյունից ուսումնասիրությունների կատարմանը:

Յետագոտության գործնական նշանակությունը. Յետագոտության միջանկյալ և ամփոփիչ արդյունքները կարող են ներդրվել ինտելեկտի ընդհանուր և վերբալ տեսակների, ինչպես նաև անձնային հատկությունների զարգացմանն ուղղված թրեյնինգային ծրագրերի մշակման գործընթացում: Կարող են օգտագործվել «Ընդհանուր հոգեբանություն» և «Անձի հոգեբանություն» առարկաների ուսումնական նյութերում:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները.

1. Տարիքային տարբեր փուլերում գերակայում են անձնային տարբեր հատկություններ:
2. Ինտելեկտը գործառույթային իմաստով գերակա հատկությունների ձևավորման մեխանիզմ է:
3. Ինտելեկտը նպաստում է ադապտիվ հատկությունների ձևավորմանն ու դեզադապտիվ հատկությունների տրանսֆորմացիային:
4. Անձնային որոշ հատկություններ կարգավորվում են ընդհանուր ինտելեկտի կողմից, ուրիշները՝ վերբալ:

Յետագոտության փորձաքննությունը և տվյալների հուսալիությունը.

Յետագոտության արդյունքները պարբերաբար քննարկվել են Խ. Աբովյանի անվան ԶՊՄԳ-ի Հոգեբանության տեսության և պատմության ամբիոնի նիստերում և գիտաժողովներում: Ստացված արդյունքների հուսալիությունն ու հավաստիությունն ապահովված են ընտրված մեթոդաբանական հիմքերով, օգտագործված մեթոդների օբյեկտիվությամբ և համարժեքությամբ, փորձարկվողների թվաքանակով, տվյալների քանակական և որակական վերլուծություններով: Յետագոտական աշխատանքի վերաբերյալ հրատարակվել է վեց հոդված:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, գործնական առաջարկներից, օգտագործված գրականությունից և հավելվածներից: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը կազմում է համակարգչային շարվածքով 143 տպագիր էջ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ ներկայացված են հիմնախնդրի արդիականությունը, հետազոտության հիմնական վարկածը, օբյեկտը, առարկան, նպատակը, խնդիրները, հետազոտության սուբյեկտը, ընտրված մեթոդիկաները, գիտական նորույթը, աշխատանքի տեսական և գործնական նշանակությունը, հետազոտության փորձաքննությունը և պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները:

Աշխատանքի առաջին **«Ինտելեկտի հիմնախնդիրը հոգեբանական գիտության մեջ»** գլուխը բաղկացած է երկու ենթագլուխներից:

Առաջին «Ինտելեկտի ուսումնասիրության հիմնական մոտեցումները» ենթագլխում քննարկվում են ինտելեկտի ուսումնասիրության հիմնական մոտեցումները: «Ինտելեկտ» հասկացությունը բնորոշելու փորձը պատկանում է Ռ. Ստերնբերգին: Որպես մեթոդ նա ընտրել է դատողությունների գործոնային վերլուծությունը՝ առանձնացնելով ա) վերբալ ինտելեկտը, բ) խնդիրներ լուծելու ընդունակությունը և գ) արակտիկ ինտելեկտը: 2. Սպիրմենը ենթադրում է, որ ինտելեկտը, ինչպես և հոգեբանական ցանկացած այլ իրողություն, լատենտ է, այսինքն՝ այն հնարավոր է ուսումնասիրել միայն մի շարք կենսական խնդիրների լուծման ժամանակ ի հայտ եկող անուղղակի խնդիրների միջոցով: 4. Շտեռնի կարծիքով՝ ինտելեկտը կյանքի նոր պայմաններին հարմարվելու ընդհանուր ընդունակություն է: Ըստ Պոլանիի, ինտելեկտը գիտելիքներ ձեռք բերելու միջոցներից մեկն է: Ըստ Մ.Կ. Ալիմովայի, ինտելեկտի հիմքը մտավոր ակտիվությունն է: Է. Ա. Գոլուբևան գտնում է, որ ինտելեկտուալ արդյունավետության բազային գործոններն են ակտիվությունը, ինքնակառավարումը և աշխատունակությունը:

Ինտելեկտի բազմաչափ մոդելի տիպիկ տարբերակներում ինտելեկտուալ առաջնային գործոնների առկայություն է ենթադրվում: Դրանք Զ. Գիլֆորդի, Լ. Տերստունի, Վ. Դ. Շարիփիկոփի մոդելներն են: Այս մոդելները կարելի է միևնույն մակարդակի մոդելներ համարել, քանի որ յուրաքանչյուր գործոնը կարող է ներկայացվել որպես գործոնային տարածքի անկախ չափումներից միայն մեկը:

«Ինտելեկտ» հասկացությունը հոգեբանական գրականության մեջ դիտվել է որպես.

1. Ժառանգական հատկություն:
2. Իմացության և պրոբլեմների լուծման ընդհանուր ընդունակություն, որն ապահովում է ցանկացած գործունեության արդյունավետությունը և ընկած է մյուս ընդունակությունների հիմքում:
3. Բոլոր իմացական ընդունակությունների (սկսած զգայությունից մինչև մտածողություն) համակարգ:
4. Պրոբլեմները մտքում լուծելու ընդունակություն (առանց արտաքին փորձ-սխալների): Հակադրվում է ինտուիտիվ իմացության ընդունակությանը:
5. Ընդհանուր մտավոր ունակություն, որ կապվում է կյանքի նոր պայմաններին արդյունավետ ադապտացվելու հետ:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ ինտելեկտը ժառանգական նախարդյալների հիման վրա օժտոգնեցված զարգացող հոգեբանական ֆունկցիոնալ համակարգ է, որը դրսևորվում է, որպես անհատական հատկանիշ:

Երկրորդ՝ «Ինտելեկտի կապն անձնային կառույցների հետ» ենթազխուսն ընդհանրացված են հոգեբանական գրականության մեջ ինտելեկտի և անձնային տարբեր կառույցների փոխալսամավորվածության հարցին նվիրված առկա հետազոտությունների արդյունքները:

Ինտելեկտը և անձնավորությունը միասնական համակարգում դիտարկելու մոտեցման կարևորությունը իր աշխատանքներում բազմիցս շեշտել է Բ. Գ. Անանևը: Նա նշում է, որ ինտելեկտի և անձի տեսության շատ ուսումնասիրություններ միմյանցից տարանջատված են: Միևնույն ժամանակ, ինտելեկտի ակտիվությունը մեծապես պայմանավորվում է նրանց միջև առկա խորը կապերով, որոնք առանձնահատուկ կերպով արտահայտվում են դիրքորոշումներով, պահանջ-մուկներով, հետաքրքրություններով, իդեալներով և հավակնությունների մակարդակով պայմանավորվող մոտիվացիայի մեջ: Անձին բնորոշ որակներն ու մոտիվների կառուցվածքն իրենց հերթին կախված են իրականության նկատմամբ նրա վերաբերմունքի օբյեկտիվությունից, աշխարհը ճանաչելու փորձից և ինտելեկտի ընդհանուր զարգացածությունից:

Հոգեբանական գրականության մեջ ներկայացված է նաև ինտելեկտի և կրեատիվության փոխկապակցվածության հիմնախնդիրը (Ջ. Գիլֆորդ, Է. Տորենս, Զ. Այզենկ, Ն. Կոզան և Մ. Վոլսխ, Ռ. Ստերնբերգ, Մ. Խոլոդնայա, Վ. Դրուժինին, Ն. Վ. Խազրատովա, Ա. Ն. Վորոնին), ինտելեկտի և դիվերգենտ արդյունավետության փոխկապակցվածությունը (Պ. Զ. Դոդդ և Ռ. Մ. Վայթ), ինտելեկտի և ժամանակի ընկալման ճշտության փոխկապակցվածությունը (Յու. Վ. Բուշով, Մ. Վ. Սվետլիկ և Ե. Պ. Կրուտենկովա), ինտելեկտի և գործունեության արդյունավետության փոխկապակցվածությունը (Պ. Ն. Պերկինս, Վ. Ն. Դրուժինին, Է. Ա. Գոլուբևա, Ս. Ա. Իգյունովա և Մ. Կ. Կաբարդովա, Լ. Ֆ. Բուշաչուկ և Վ. Մ. Բլեխներ, Ու. Շնեյդեր), ինտելեկտի և անձի պաշտպանական մեխանիզմների համահարաբերակցությունը (Կ. Ի. Սեմյոնովա), ինտելեկտի և լիդերության փոխկապակցվածությունը՝ (Օ. Վ. Բելոկոն), կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների ինտելեկտի կառուցվածքային բաղադրիչների և ընտանեկան փոխհարաբերությունների փոխկապակցվածությունը (Ս. Վ. Նեբիկովա):

Հիմնախնդրի վերաբերյալ առկա գիտական գրականության մեջ կան ինտելեկտի, և անձնավորության կոնկրետ գծերի համահարաբերակցման բացահայտմանն ուղղված մի շարք հետազոտություններ: Մասնավորապես, ինտելեկտի գործոնային մոդելի հիմնադիր Չ. Սպիրմենը ենթադրում էր, որ ինտելեկտը անկախ է տվյալ մարդու անձնային այլ գծերից: Այդուհանդերձ, նա առաջ էր քաշում ընդհանուր մտավոր էներգիայի գործոնի հիմնախնդիրը: Դ.Ն. Ռոբինսոնը ընդհանուր ինտելեկտի զարգացման տարբերություններ չի բացահայտել, չնայած պարզել է, որ էքստրավերտներն ավելի հեշտությամբ են լուծում Վեբսլերի (WEIS) և Այզենկի (EPQ) թեստերի ոչ վերբալ հատվածը, իսկ ինտրովերտներն ավելի հեշտությամբ են կատարում վերբալ առաջադրանքները: Զ. Այզենկի և Ու. Բարրետտի հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ էքստրավերտ-ինտրովերտ և ինտելեկտուալ զարգացածության մակարդակի կապերը թույլ են կամ աննշան: Դ.Ռուլինգի և Մ.Յարնիի ուսումնասիրություններում որոշակի կապ է բացահայտվել անձնավորության էքստրավերտության և գործունեության արդյունավետության միջև:

Ս.Բրանդը և Վ.Իզանը գտնում են, որ հուզականության և ընդհանուր ինտելեկտի միջև փոխադարձ կապ գոյություն ունի: Վ.Մ.Ռուսալովան և Ս.Խ.Դուդինը պնդում են, որ որոշակի կապ կա երեխաների խառնվածքային առանձին դրսևորումների և ինտելեկտի միջև: Ինտելեկտի և հոգեկան տարբեր գործընթացների, ինչպես նաև ինտելեկտի ու հավակնությունների մակարդակի, ռեֆլեքսիայի և ինքնազնահատակականի համահարաբերակցության հարցերին անդրադարձել է Ս. Ս. Փիլոսյանը:

Այնուամենայնիվ, խնդրի վերաբերյալ կարծիքներն ու ուսումնասիրությունների արդյունքները խիստ հակասական են, և այն դեռևս լուրջ ուսումնասիրության կարիք ունի: Առկա ուսումնասիրությունները վերաբերվում են առանձին հատկությունների, իսկ մեր հետազոտության մեջ ընդգրկված են անձնային հատկությունների այն հիմնական բաղադրատարրերը (ինտելեկտ, անձնավորության ապրումակցում, կամք, ընդհանուր ակտիվություն, ագրեսիվություն, անձնային և իրավիճակային տագնապայնություն ու հոգեբանական մի շարք այլ հատկություններ), որոնց ինտեգրման արդյունքում ձևավորվում է անձնային կառույցը: Դրանով է պայմանավորված համակարգային ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Աշխատանքի երկրորդ «**Յետազոտության մեթոդաբանական հիմքերն ու մեթոդները**» գլխում ներկայացված են հետազոտության մեթոդաբանական հիմքերը, գիտափորձի կազմակերպման փուլերն ու ուսումնասիրության մեթոդների հիմնավորումը:

Մեր հետազոտությունը կատարվել է համակարգային մոտեցման շրջանակներում: Ֆիզիոլոգիական ֆունկցիոնալ համակարգերի տեսությունը մշակել է Պ. Կ. Անոփինը: Ըստ նրա, ֆունկցիոնալ համակարգը դինամիկ, ինքնակարգավորվող կառույց է: Հոգեբանության մեջ համակարգային մոտեցման մեթոդոլոգիական հիմքերը մշակել են Բ. Գ Անանևը, Կ. Ժ. Կուզմինը Բ. Ն. Լոմովը, Վ. Դ. Շարիկովը, Վ. Վ. Դրուժինինը: Համակարգային մոտեցումը հետազոտության մեթոդոլոգիական ուղղություն է, որում օբյեկտը դիտարկվում է որպես համակարգ, այսինքն, բազմաթիվ տարրերի, նրանց միջև կապերի և հարաբերությունների մի ամբողջություն: Ցանկացած հոգեբանական ֆունկցիոնալ համակարգ պետք է դիտել որպես փոխկապակցված տարրերի համադրություն, որն ունի ներուժ, նպատակ և միջավայրի հետ հետադարձ կապի մեջ է:

Յետազոտության մեթոդներն ու մեթոդիկաները ընտրվել են ելնելով մեթոդոլոգիական հիմքից և ուսումնասիրության առարկայից: Ուսումնասիրության յուրաքանչյուր փուլում մեր կողմից կիրառվել է նախնական փորձերի հիման վրա ընտրված մեթոդների օպտիմալ համադրությունը: Յետազոտական մասի անցկացման ժամանակ ընտրվել են այնպիսի մեթոդիկաներ, որոնք հոգեբանական գիտության մեջ բավականաչափ հայտնի և կիրառված են: Կատարվել են նախնական փորձեր, մեթոդիկաների և ընտրակազմի համապատասխանության ստուգման նպատակով, որից հետո բուն հետազոտությունը կազմակերպվել է երեք փուլով:

Առաջին փուլում կիրառվել է Ջ.Ռավենի «Աստիճանաբար բարդացող արդյուսակներ» (Progressive Matrices) մեթոդիկան՝ ընդհանուր ինտելեկտի ստուգման նպատակով:

Երկրորդ փուլում կատարվել է անձնային հատկությունների ինքնագնահատում: Հետազոտվողների տագնապայնության մակարդակի բացահայտման նպատակով կիրառվել է Չ. Դ. Սպիլբերգի և Յու. Լ. Խանիհի «Ռեակտիվ և անձնային տագնապայնության մակարդակի գնահատման սանդղակը»: Ազդեսիվությունը և ռիզիդությունը ուսումնասիրվել է «Ազդեսիվության և ռիզիդության ինքնագնահատման սանդղակով» (Օ. Պ. Ելիսեև): Հետազոտվողների ենպաթիկ ընդունակություններն ուսումնասիրվել են «Ապրումակցման (ենպաթիկ) ընդունակությունների ինքնագնահատում» մեթոդիկայով (Օ. Պ. Ելիսեև), ընկճվածության ինքնագնահատումը՝ «Ընկճվածության ինքնագնահատման մեթոդիկայով» (Օ. Պ. Ելիսեև): Ընդհանուր ակտիվությունը գնահատվել է հոգեվիճակի ինքնագնահատման մեթոդիկայով (Օ. Պ. Ելիսեև): Մեր կողմից կիրառվել է միայն «ընդհանուր ակտիվության» սանդղակը: Հետազոտվողների կամային որակների գնահատման նպատակով օգտագործել ենք Ռ. Ս. Նեմովի՝ «Կամքի ուժի թեստ» մեթոդիկան:

Երրորդ փուլում կիրառվել են անձի բնավորության շեշտվածությանն ու անձնային մի շարք հատկությունների բացահայտման մեթոդիկաներ: Մասնավորապես, հետազոտվողների անձի բնավորության շեշտվածության ուսումնասիրման նպատակով օգտագործվել է «Անձի բնավորության շեշտվածությունը և նյարդա - հոգեբանական անկայունությունը» ախտորոշող մեթոդիկան (Ա.Ա. Կարելին): Հետազոտվողների անձնային որակներն ուսումնասիրվել են Ռ. Բ. Քեթթելի «16 գործոնային անձնային հարցարանի C ձևով»:

Ներկայացված են նաև մաթեմատիկական-վիճակագրական մշակման մեթոդները, մասնավորապես համահարաբերակցային վերլուծության մեթոդը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել հոգեկան երևույթների համահարաբերակցային կապի սերտությունը և բնույթը:

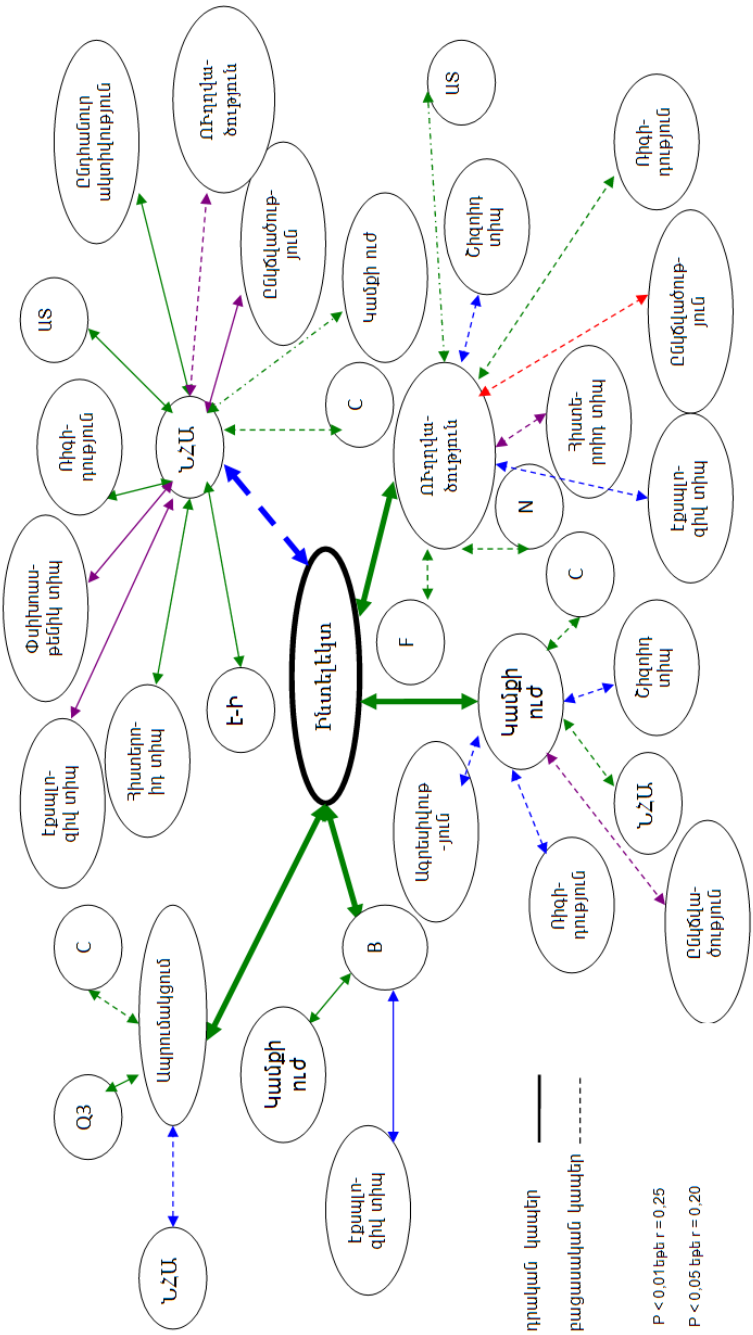
Աշխատանքի երրորդ՝ **«Ինտելեկտուալ և անձնային հատկությունների հետազոտության արդյունքների վերլուծություն»** գլուխը բաղկացած է երեք ենթագլուխներից:

Առաջին՝ «Ինտելեկտի և անձնային հատկությունների դրսևորման առանձնահատկություններն անձի զարգացման երեք փուլերում» ենթագլխում ներկայացված են հետազոտության ընթացքում անձի զարգացման յուրաքանչյուր փուլի տվյալները՝ ըստ անձնային հատկությունների:

Երրորդ գլխի երկրորդ՝ «Անձի զարգացման տարբեր փուլերում ինտելեկտուալ և անձնային հատկությունների համահարաբերակցային ցուցանիշների վերլուծություն» ենթագլխում ներկայացված են ինտելեկտուալ և անձնային հատկությունների համահարաբերակցային ցուցանիշները և դրանց վերլուծությունը: Մասնավորապես, 13–15 տարեկան հետազոտվողների ինտելեկտի և անձնային հատկությունների հետազոտության արդյունքների համահարաբերակցային

Փժապատկեր 2.17-19 տարեկանների ինտելեկտի և անճային հատկությունների համահարաբերակցային կապերը

վերլուծության արդյունքում $P \leq 0,01$ հավաստիության դրական կապ է բացահայտվել ինտելեկտի և կամքի ուժի միջև ($r=0,796$): Կամքի ուժի հետ կապեր են բացահայտվել նաև տարիքային մյուս երկու խմբերում: 17-19 տարեկանների խմբում այդ կապն արտահայտվում է $P \leq 0,01$ հավաստիությամբ ($r=0,246$), իսկ 25-30 տարեկանների խմբում՝ $P \leq 0,05$ ($r=0,271$): Փաստորեն, կամային կոնկրետ ջանք գործադրելու գործընթացի և ինտելեկտի մեջտեղում ընկած են ինտելեկտուալ գործընթացներ, առանց որոնց կամային ջանքն ուղղակի անհնար է:

13-15 տարեկանների խմբում $P \leq 0,05$ հավաստիության դրական կապ է բացահայտվել ինտելեկտի և ապրումակցման ընդունակության միջև ($r=0,276$): Այսինքն, անձնավորության մոտ ապրումակցման կարողության բարձր մակարդակը պայմանավորում է ինտելեկտի բարձր մակարդակով: Այս կապը պահպանվում է նաև անձի զարգացման 17–19 և 25-30 փուլերում: Մասնավորապես, 17-19 տարեկանների խմբում այն արտահայտվում է $P \leq 0,01$ հավաստիության ($r=0,285$) ուժգնությամբ (զծապատկեր 2), իսկ 25-30 տարեկանների խմբում, $P \leq 0,05$ հավաստիության ($r=0,289$) ուժգնությամբ (զծապատկեր 3):

13-15 տարեկանների խմբում $P \leq 0,01$ հավաստիության դրական կապ է բացահայտվել ինտելեկտի և ընկճվածության միջև ($r=0,513$): Սա նշանակում է, որ որքան բարձր է ինտելեկտի մակարդակը, համապատասխանաբար, բարձր է նաև ընկճվածության մակարդակը: 13-15 տարեկանում ինտելեկտի և ընկճվածության միջև դրսևորվող միջին արտահայտվածությամբ կապը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ ինտելեկտուալ խնդրի առկայության դեպքում դեռահասը այն աստիճանի է կլանվում, որ ցանկանում է այդ խնդիրը անպայման լուծել, իսկ դժվարությունների հանդիպելու պարագայում ընկճվածություն է դրսևորվում, քանի որ ունակ չլինելու տպավորության մտավախություն է ստեղծվում: 17-19 անձի զարգացման առավել կայուն շրջան է: Հավանաբար դա է պատճառը, որ 17-19 տարեկանների խմբում այս կապը չի արտահայտվել: 25-30 տարեկանում ինտելեկտի և ընկճվածության միջև կապը դառնում է բացասական $P \leq 0,05$ հավաստիության, ($r=-0,27$) ինչը մեր կարծիքով, վկայում է այն մասին, որ հասուն մարդը ոչ էական խնդիրների պատճառով ընկճված վիճակի մեջ չի ընկնում, եթե ընկնի էլ, ապա ինտելեկտի միջոցով կարող է քիչ էներգետիկ ծախսով այդ խնդիրները հաղթահարել:

13-15 տարեկանների խմբում $P \leq 0,01$ հավաստիության դրական կապ է բացահայտվել ինտելեկտի ու ընդհանուր ակտիվության միջև ($r=0,358$): Պարզվում է, որ որքան բարձր է ինտելեկտի ցուցանիշը, համապատասխանաբար, բարձր է նաև ընդհանուր ակտիվության մակարդակը: Տարիքային մյուս փուլերում այս կապը չի արտահայտվում: Հասուն տարիքում առավել ինտելեկտուալ մարդիկ խնդիրները լուծում են ոչ թե ֆիզիկական, այլ իմացական շարժումության հաշվին:

Անձի զարգացման 13-15 փուլում $P \leq 0,01$ հավաստիության բացասական կապ է բացահայտվել ինտելեկտի և անձնային տազնապայնության միջև ($r=-0,417$): 17-19 տարեկանների խմբում այս երկու հատկությունների հարաբերության բացասական բնույթը պահպանվում է, սակայն հարաբերությունն այնքան թույլ է, որ ճշտության մակարդակը թույլ չի տալիս այն որպես կապ դիտարկել ($r=-0,174$), իսկ 25-30 տարեկանների խմբում համահարաբերակցությունը դրսևորվում է $P \leq 0,05$ հավաստիությամբ $r=-0,319$ ուժգնությամբ: Եթե մարդը մշակված ադապտացիոն մեխանիզմ

ունի, ուրեմն նա անձնային տազնապայմություն չի ունենա, որովհետև անձնային տազնապայմությունը ձևավորվող հատկանիշ է. անձը տազնապայմ է, եթե չի կարողանում խնդիրները լուծել, իսկ ինտելեկտը տվյալ դեպքում խանգարում է այդ հատկանիշի ձևավորման գործընթացին: Ինտելեկտի հետ կապի մեջ չի մտել իրադրային (ռեակտիվ) տազնապայմությունը:

Այսինքն, ինտելեկտը՝ որպես օրգանիզմի ֆունկցիոնալ համակարգ, որպես ադապտացիոն մեխանիզմ, կենսական խնդիրների լուծման ժամանակ տազնապային իրադրություններում անձնավորությանը հնարավորություն է տալիս բազմակողմանիորեն վերլուծել, համադրել, դատողություններ անել և իմաստավորել այն իրադարձությունները, որոնք կարող էին տազնապայմության ձևավորման ու դրսևորման պատճառ դառնալ, ինչն անձնավորությանը հնարավորություն է տալիս խուսափել տազնապային իրավիճակներից: Մյուս կողմից, ինտելեկտը չի կարող տազնապային իրադրության պայմաններում ակտիվորեն դրսևորվել, որովհետև նման իրադրության մեջ բարձր ակտիվության է հասնում հուզական ոլորտը, որն ինքնին խանգարում է իմացական գործընթացների արդյունավետ ընթացքին:

Ինտելեկտի և ագրեսիվության միջև $P \leq 0,01$ հավաստիության ($r = -0,383$) բացասական կապ է բացահայտվել 25-30 տարեկանների խմբում: Նախորդ երկու տարիքային խմբերում ինտելեկտի և ագրեսիվության միջև կապ չի արտահայտվել: Ագրեսիվությունը անձի հարաբերականորեն կայուն որակ է, որն արտահայտվում է ագրեսիա դրսևորելու պատրաստականությամբ, ինչպես նաև այլ մարդու վարքը իբրև թշնամական ընկալելու և մեկնաբանելու հակումով: Մեր կարծիքով, դրսևորված կապը բացատրվում է նրանով, որ դեռահասի ագրեսիվությունը հիմնականում իրավիճակային ագրեսիվություն է, որն այդ տարիքում կապվում է հորմոնալ համակարգի ակտիվության հետ: Ավելի հասուն տարիքում ինտելեկտուալ մարդու ինքնակառավարման ունակությունները կարգավորում են ագրեսիվ վարքը և բացասական կապ է ստացվում:

17-19 տարեկանների խմբում $P \leq 0,01$ հավաստիության դրական կապ է հայտնաբերվել ինտելեկտի և մասնագիտական ուղղվածության միջև ($r = 0,233$): 25-30 տարեկանում այդ կապն ավելի բարձր արտահայտվածություն է ստանում ($r = 0,418$, երբ $P \leq 0,01$):

17-19 տարեկանների խմբում $P \leq 0,05$ հավաստիության կապ է հայտնաբերվել ընդհանուր ինտելեկտի և վերբալ ինտելեկտի միջև ($r = 0,213$): Այս կապը մոտավորապես նույն ուժգնությամբ ($r = 0,299$), $P \leq 0,05$ հավաստիությամբ պահպանվում է նաև 25-30 տարեկանների խմբում, իսկ 13-15 տարեկանների խմբում ընդհանրապես կապ չի արտահայտվում: Փաստորեն, կապ է արտահայտվել, որովհետև ինտելեկտն ինտեգրատիվ երևույթ է, բայց կապի հավաստիությունը 0,05-ից չի անցնում, որովհետև վերբալ և պատկերային ինֆորմացիան մշակվում է գլխուղեղի անզուգաչափության սկզբունքով՝ խոսքը՝ ձախ, պատկերները՝ աջ կիսագնդերում:

Ինչ վերաբերում է անձնավորության հատկությունների և վերբալ ինտելեկտի միջև արտահայտված կապերին, ապա վերբալ ինտելեկտը, ընդհանուր ինտելեկտի հետ համեմատած, ավելի սակավաթիվ անձնային հատկությունների հետ է

համահարաբերակցության մեջ մտնում: Հատկանշական է նաև, որ վերբալ ինտելեկտի դեպքում, ի տարբերություն ընդհանուր ինտելեկտի, առկա կապերը կայուն բնույթ չեն կրում, կապերը անձի զարգացման տարբեր փուլերում չեն պահպանվում, իսկ ընդհանուր ինտելեկտը համահարաբերակցության մեջ է անձնային մի շարք հատկությունների հետ (կամքի ուժ, ապրումակցում, ընկճվածություն, անձնային տազնապայմություն): Ընդ որում՝ առկա կապերը պահպանվում են անձի զարգացման երեք փուլերում: Կապերի բնույթը տարիքային տարբեր փուլերում երբեմն փոփոխվում է: Վերբալ ինտելեկտը համահարաբերակցության մեջ է մտնում հիմնականում արտաքին դրսևորումներ ունեցող հատկությունների հետ (չիզոդո տիպ, էքսպլոզիվ տիպ, էքստրավերսիա-ինտրովերսիա, պարփակվածություն-չփվողականություն):

Այսպիսով, անձնային հատկությունների ձևավորման գործընթացը պայմանավորվում է ինտելեկտի որոշ առանձնահատկություններով: Ընդհանուր ինտելեկտը և վերբալ ինտելեկտը համահարաբերակցության մեջ են մտնում անձնային տարբեր բնույթի հատկությունների հետ: Այսինքն, հանդես են գալիս որպես տարբեր հատկությունների ձևավորման գործոն:

Երրորդ գլխի երրորդ՝ «Ինտելեկտի և անձնային հատկությունների միջնորդավորված կապերի հետազոտություն» ենթագլխում ներկայացված են ինտելեկտի և անձնային հատկությունների միջև դրսևորված միջնորդավորված կապերն ու դրանց վերլուծությունը: Ինտելեկտուալ և անձնային տարբեր հատկությունների միջև ի հայտ եկած համահարաբերակցային կապերից բացի, բացահայտվել են նաև տարաբնույթ միջհատկամիջային կապեր և դրանց փոխհարաբերությունների բնույթն անձի զարգացման տարբեր փուլերում:

Տեսական և փորձարարական հետազոտության արդյունքների հոգեբանական վերլուծությունը, դրանց մեկնաբանումը և ընդհանրացումը հնարավորություն տվեց հանգելու հետևյալ **եզրակացություններին**.

1. Հոգեբանական գրականության մեջ ինտելեկտի և անձնային հատկությունների վերաբերյալ առկա տեսությունների ու հիմնական մոտեցումների ուսումնասիրումից կարելի է եզրակացնել, որ ինտելեկտը ժառանգական նախադրյալների հիման վրա օժթոգեներզում զարգացող հոգեբանական ֆունկցիոնալ համակարգ է, որը դրսևորվում է, որպես անհատական հատկանիշ:
2. Ինտելեկտը կամային գործընթացների, ապրումակցման, անձնավորության մասնագիտական ուղղվածության կարգավորող գործառույթ ունի:
  - ա) Կամային գործընթացներում ինտելեկտուալ օպերացիաների շնորհիվ գնահատվում է դրդապատճառներից յուրաքանչյուրը, և մշակվում են նպատակին ուղղված կամային վարքի դրսևորման ձևերը:
  - բ) Ապրումակցման հիմքում ընկած է հոգեփիճակի գնահատման և վերաբերմունքի մշակման գործընթացների կարգավորումը, ինչը պայմանավորված է անձի ինտելեկտուալ հնարավորությամբ:
  - գ) 17-19 տարիքային փուլում, երբ ձևավորվում է մասնագիտական ուղղվածությունը, արտահատվում է ինտելեկտի և ուղղվածության

փոխկապակցվածությունը: 25-30 տարեկանում ինտելեկտի ազդեցությունը անձի մասնագիտական ուղղվածության վրա ավելի բարձր արտահայտվածություն է ստանում:

3. Անձի զարգացման տարբեր փուլերում ինտելեկտը հանդես է գալիս որպես ազդեցիվության, անձնային և ռեակտիվ տազնապայմության, ռիզիկոյության, ճնշվածության. նյարդահոգեբանական անկայունության կարգավորման գործոն.
  - ա) Անձնային տազնապայմության և ազդեցիվության դրսևորման մակարդակը կարգավորվում է ինտելեկտի մակարդակով. անձնային տազնապայմությունը, ազդեցիվությունն առավել ցցուն դրսևորում են ունենում ինտելեկտուալ ցածր մակարդակի պատճառով, երբ անորոշ իրադրությունների լուծումը դժվարանում է: Միջինից բարձր ինտելեկտը հանդես է գալիս որպես ադապտիվ մեխանիզմ, ինչի շնորհիվ ազդեցիվություն և տազնապայմություն չի դրսևորվում:
  - բ) Իրադրային տազնապայմության մակարդակը համարժեք է իրադրության բարդությանը, իսկ անձնային տազնապայմությունը իր մեջ ներառում է նաև իրադրությանը տրվող տազնապային ռեակցիան:
  - գ) Ինտելեկտի բարձր մակարդակի պայմաններում այն վարքի կառավարման գերակա գործառույթ ունի և կարգավորում է անկայուն վարքի դրսևորումները: Կարգավորման գործընթացը բարդանում է, եթե նյարդահոգեբանական անկայունությունը բարձր է: 17-19 տարիքային փուլը, 13-15 և 25-30 տարիքային փուլերի համեմատությամբ, անձի զարգացման հարաբերականորեն կայուն շրջան է, այդ պատճառով էլ այս փուլում անձնավորության անկայուն վարքը ինտելեկտի կողմից առավել հաջող է կառավարվում:
  - դ) Անձնավորությանը՝ ընկճված վիճակի մեջ ընկնելու հավանականությունը պայմանավորվում է նրա ինտելեկտով, խնդրի լուծման բարդության աստիճանով և հավակնությունների մակարդակով:
4. Անձնային որոշ հատկություններ կարգավորվում, կառավարվում են ընդհանուր ինտելեկտի կողմից, մյուսները՝ վերբալ: Ընդհանուր ինտելեկտն ավելի գերակա դեր ունի, քան ինտելեկտի վերբալ տեսակը. վերբալ ինտելեկտի կառավարող գործառույթն առավել ակտիվորեն է դրսևորվում անձի զարգացման 17-19 տարիքային փուլում և կարգավորում է անձնային այն հատկությունները, որոնք արտաքին դրսևորվածություն ունեն՝ էքստրավերտությունը, շփվողականությունը, բնավորության շեշտվածության շիզոիդ, հիստերոիդ, էքսպլոզիվ տիպերը: Ընդհանուր ինտելեկտը անձի զարգացման երեք փուլերում գործող կարգավորման ճկուն համակարգ է:
5. Անձի զարգացման տարբեր փուլերում, կախված տվյալ փուլում առկա խնդիրներից, անձնային որոշակի հատկությունները՝ կամքի ուժը, ապրումակցումը, ընդհանուր ակտիվությունը, ազդեցիվությունը, անձնային տազնապայմությունը, ինչպես նաև անձի մասնագիտական ուղղվածությունը, առավել ակտուալ են դառնում, և ակտուալացված

հատկությունների նկատմամբ ինտելեկտի կարգավորող գործառույթը մեծանում է:

6. Անձնային հատկությունների փոխկապակցվածությունը պայմանավորված է միմյանց վրա ունեցած փոխազդեցության բնությամբ: Մասնավորապես, շիզոֆրենիայում՝ որպես անձնային հատկություն, խոչընդոտում է կամքի ուժի, ընդհանուր ակտիվության, ինքնահսկողության, մասնագիտական ուղղվածության ձևավորմանը և նպաստում անձնային տագնապայմության, ընկճվածության, բնավորության շեշտվածության փսիխոստեսնիկ և էքսպլոզիվ տիպերի դրսևորմանը:

Առեմախոսության հիմնական բովանդակությունն արտացոլված է հրատարակված հետևյալ աշխատանքներում՝

1. Ավագյան Ա. Մ., 11 – 16 տարեկան դեռահասների ինտելեկտի և անձնային գծերի փոխադարձ կապի առանձնահատկությունները, Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրներ, Միջբուհական կոնսորցիումի գիտական հանդես, 2(5), Երևան, «Ձանգակ-97», 2009թ., էջ 120-124:
2. Ավագյան Ա. Մ., Ռեսանդի անձնային և կոգնիտիվ ոլորտների զարգացման որոշ առանձնահատկություններ, Մանկավարժական կրթության որակի հոգեբանական հիմնախնդիրները, գիտաժողովի նյութեր (10-12 հուլիսի, 2010), Երևան, «Ասողիկ», 2010թ., էջ 18-23:
3. Ավագյան Ա. Մ., Ազդեցիվության և անձնային գծերի փոխադարձ կապի առանձնահատկությունները, Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները. Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, (28-30 հոկտեմբերի, 2011), Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2011թ., էջ 70-71:
4. Авагян А. М., Соотношение особенностей общего и вербального интеллекта студентов с различными личностными качествами. Гуманизация обучения и воспитания в системе образования: теория и практика, Материалы международной научно-практической конференции, Пенза-Ереван-Колин, 2012г., стр. 81-83.
5. Ավագյան Ա. Մ., Անձնավորության ինտելեկտի և ճնշվածության համահարաբերակցային առանձնահատկությունները դեռահասության տարիքում, Հասարակություն, ընտանիք, դեռահաս. արդիական խնդիրներ Հայաստանում և սփյուռքում Միջազգային գիտագործնական համաժողովի նյութեր(13-14 ապրիլի, 2012), Երևան, 2012թ.. էջ 56-60:
6. Ավագյան Ա. Մ., Ինտելեկտի և անձնային որոշ հատկությունների համահարաբերակցային առանձնահատկություններն անձի զարգացման երեք փուլերում, Նոր ուսուցիչ նոր դպրոցի համար Մանկավարժական կրթության բարեփոխման հեռանկարներ. տեսություն և պրակտիկա, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (2012 թ. դեկտեմբերի 14), Ի պրակ, Երևան, «Մանկավարժ» հրատ., 2013թ., էջ 24-27:

КОРРЕЛЯЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТА И ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 "Теория и история психологии".

Защита диссертации состоится 20 декабря 2013 года в 12:00 на заседании специализированного совета философии и психологии 064 ВАК по присуждению ученых степеней при Армянском государственном педагогическом университете им. Х. Абовяна, по адресу: 0010, Ереван, улица Тиграна Меци 17.

РЕЗЮМЕ

Актуальность исследования. В условиях переходного общества перед личностью ставится задача интегрирования в качественно новое общество. В этих условиях особенно важную роль играют личностные и интеллектуальные качества человека, их взаимосвязь и взаимодействие.

Основная цель исследования. Выявить корреляционные особенности интеллекта и личностных качеств на разных этапах развития личности.

В основе исследования - гипотеза: интеллект, как психологическая функциональная метасистема, влияет на определенные личностные качества - на эмпатию, силу воли, на личностную и ситуативную тревожность.

Корреляция личностных качеств и интеллекта имеет определенные особенности на разных этапах развития личности: некоторые личностные качества более тесно связаны с общим интеллектом, другие - с вербальным.

Для достижения основной цели исследования, были выдвинуты **следующие задачи:**

1. Анализировать основные психологические теории и концепции интеллекта и личностных качеств в научной литературе.
2. Провести исследование корреляций между эмпатией, силой воли, акцентуацией характера, направленностью личности и интеллектом.
3. Выявить факторы, регулирующие агрессивность, личностную и ситуативную тревожность, ригидность, депрессивность и нервно-психологическую неустойчивость личности.
4. Выявить функции общего и вербального типов интеллекта в проявлении личностных качеств.
5. Провести исследование корреляционных закономерностей интеллекта и личностных качеств на разных этапах развития личности
6. Выявить общие закономерности проявления личностных качеств на трех этапах развития личности.

Научная новизна исследования. Проведено системное исследование личностных качеств и интеллекта на разных этапах развития личности. Выявлены функции интеллекта в проявлении личностных качеств. Рассмотрены корреляционные связи с целью выявления динамики закономерностей взаимной детерминации интеллекта и личностных качеств на разных этапах развития.

Теоретическая значимость исследования. Результаты системного исследования могут расширить круг научных психологических знаний о взаимодействии интеллекта и личностных качеств и способствовать рассмотрению проблемы развития личности с точки зрения взаимной детерминации личностных качеств и разных психологических конструктов.

Практическая значимость исследования. Полученные экспериментальные данные и выводы о развитии взаимоотношения общего и вербального интеллекта с личностными качествами могут быть использованы в тренингах развития личностных качеств, в учебных материалах по курсам "Общая психология" и "Психология личности".

Достоверность и обоснованность теоретических и практических результатов обеспечены выбором методологических основ, объективностью и валидностью комплекса методик, достаточным количеством обследованного контингента. Результаты исследования периодически обсуждены на заседаниях кафедры Теории и истории психологии и на научных конференциях.

ВО-ВВЕДЕНИИ обоснована актуальность проблемы, сформулированы гипотеза, цель, задачи, объект и предмет исследования, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования, представлены основные положения выносимые на защиту.

ПЕРВАЯ ГЛАВА - "Проблема интеллекта в психологической науке" – представлены теоретические и методологические подходы, исследования по проблемам интеллекта и взаимосвязей некоторых личностных качеств с интеллектом.

ВО ВТОРОЙ ГЛАВЕ - "Методологические основы и методы исследования"- представлены методологические основы, этапы исследования, методы изучения интеллекта, психологических качеств и обработки полученных результатов.

ТРЕТЬЯ ГЛАВА - "Анализ результатов исследования интеллектуальных и личностных качеств"- представлены результаты исследования интеллекта и личностных качеств, анализированы корреляционные связи на трех этапах развития.

Работа завершается общими выводами.

По теме диссертации опубликованы 6 статей.

THE CORRELATION PECULIARITIES OF INTELLECTUAL AND INDIVIDUAL QUALITIES OF A PERSON IN DIFFERENT STAGES OF DEVELOPMENT

Thesis for degree of candidate of psychological specialty 19.00.01 - "Theory and History of Psychology".

The defense of the thesis will be held on December the 20th of 2013 at 12:00 at the session of the Special Board of philosophy and psychology 064 HAC awarding degrees under the Armenian State Pedagogical University after KH. Abovyan, address: 0010, Yerevan, Tigran Metsi 17.

SUMMARY

The modernity of the issue. In the changing society conditions the individual confronts the problem of integrating into a newly-shaped community. In the context of such changes, the aim to investigate a person's intellectual and individual qualities and the correlation of the later becomes of utmost importance from the viewpoint of self-actualization of an individual and his or her adaptation to the social environment.

The aim of the investigation is to reveal the correlation peculiarities of intellectual and individual qualities of a person in different stages of development.

The basis of the investigation is **the principal hypothesis**, according to which the intellect, being a functional psychological metasystem, has an influence on such individual qualities as coexistence, will-power, aggressiveness, individual and situational panic states. The correlation of individual and intellectual qualities has certain peculiarities in every stage of development of a person. Some of the qualities more closely correlate with the general intellect type, others do with the verbal one.

For the fulfillment of the principal aim the **following goals have been put forward.**

1. To analyze psychological theories and major approaches to intellectual and individual qualities in psychological literature.
2. To study the correlation of coexistence, will-power, accentuated disposition as well as that of individual and intellectual types.
3. To reveal the factors operating over aggressiveness, individual and reactive panic states, rigidity and neuropsychological changeability.
4. To illustrate the function of general and verbal intellect types within the framework of personal qualities.
5. To investigate the correlation links between intellectual and individual qualities of a person in different stages of development.
6. To unfold the general norms operating in three different stages of the development of individual qualities.

The scientific novelty of the investigation. Thorough systematic studies have been made to illustrate the intellectual and individual qualities of a person in different stages of development as well as to unfold the functional role of the intellect in the process of actualization of personal qualities.

In different stages of individual development the correlation links have been taken into proper consideration, the latter providing sufficient grounds for revealing the interdependence norms, contrasts and development dynamics of intellectual and individual qualities.

The theoretical significance of the investigation. Systematic investigation results can enlarge the framework of psychological background about the interrelation of intellectual and personal qualities and can foster studies from the viewpoint of the interdependence of individual qualities and other psychological structures within the framework of the individual development problem.

The practical significance of the investigation. The intermediate and final results of the investigation may be considered a contribution to the practical studies of general and verbal intellect types and of the development of personal qualities. The study results can also be used for the materials of such subjects as "General Psychology" and "Individual Psychology" as well as they can considerably promote the training programs dedicated to the development of intellectual and individual qualities.

The investigation experiments and data reliability. The investigation results have been incessantly discussed during the meetings held by the chair of the Theory and History of Psychology at Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Reliability and certainty of the results are grounded by the chosen methodological bases, by the scientific objectivity and relevance of the methods used, by the number of the individuals having been experimented as well as by the quality and quantity analyses of the data.

The introduction embraces the issue modernity, the principal hypothesis, the object, the subjects matter, the aim and the problems of the investigation, the methodologies adopted, its scientific novelty, the theoretical and practical significance of the studies, the investigation experiments and the dissertation structure.

Chapter one refers to the analyses of scientific literature on the issue. It consists of two parts, the first of which provides thorough analyses of the science of Psychology. The second half encompasses a series of experiments made to reveal the interconnection of intellect and individual.

Chapter two presents methodological bases for the investigation, the justification of methods and the mathematical-statistical methods of the results.

Chapter three involves studies of the data and their psychological analyses.

The thesis ends with the general conclusions.

6 articles were published dedicated to the investigation activities.